

Світлана Климович

(Херсон)

ОСОБЛИВОСТІ АБРОМОРФЕМ ВЛАСНЕ-АБРОМОРФЕМНИХ АБРЕВІАТУР

У статті з'ясовано особливості аброморфем власне-аброморфемних аббревіатур української мови, проаналізовано зміни, яких можуть набувати аброморфемні аналізовані аббревіатур унаслідок образного перенесення та аналогії.

Ключові слова: аббревіатура, аббревіатурна морфема, аброморфемні класифікатори, аброморфемні-ідентифікатори.

In the article the peculiarities of the abbromorphemes of the abbromorphemic abbreviation proper of Ukrainian language have been cleared up, the changes, which the abbromorphemes of analyzed abbreviation can acquire owing to the figurative transfer and analogy, have been analyzed.

Key words: *abbreviation, abbreviative morpheme, classifier-abbromorphemes, identifier-abbromorphemes.*

Власне-аброморфемні аббревіатури, утворені внаслідок скорочення не лише залежного, але й стрижневого слова мотивувального словосполучення, становлять значно меншу за обсягом групу, порівняно з абро утвореннями складово-словесного, у нашій термінології, аброморфемно-словесного типу. Аббревіатури цього структурного типу стали невід'ємною частиною лексики сучасної української мови. Спостережено, що аброморфемно-словесні і власне-аброморфемні утворення іноді функціонують паралельно, як своєрідні варіанти, пор. *автопром* і *автопромисловість*, *держдеп* і *держдепартамент*, *партком* і *парткомітет*, *спецбуд* і *спецбудівництво*. Багато з них вживається як стилістичні синоніми.

Поширена в лінгвістиці назва “складові аббревіатури” є досить умовною, бо для утворення цих аббревіатур беруть не склади у власному розумінні цього слова (хоч і це можливо), а усічені основи, що, на думку Д. Алексєєва, ізольовано представляють певний позаслівний “аббревіатурний” склад [1, с.202]. Щоправда, типова аббревіатурна морфема (як препозитивна, так і постпозитивна) складається з одного трифонемного закритого складу, напр.: *каб-*, *ком-*, *лег-*, *літ-*, *мед-*, *нар-*, *пед-*, *тер-*, *фаб-*; *-бат*, *-деп*, *-див*, *-кор*, *-лаб*, *-маг*, *-мет*, *-орг*, *-ред*, *-фін*.

Лексика сучасної української мови поповнилася значною кількістю власне-аброморфемних аббревіатур, у яких зазвичай препозитивні складники відіграють роль аброморфем-класифікаторів, що визначають профіль означуваного компонента мотивувального словосполучення, а постпозитивні – аброморфем-ідентифікаторів, які виконують роль базового компонента складноскороченого слова. Пор.: *завком* > заводський комітет, *райком* > районний комітет; *проммаш* > промислове машинобудування, *сільмаш* > сільськогосподарське машинобудування; *міськупр* > міське управління, *спецупр* > спеціалізоване управління. Це не стосується тільки субстантивних препозитивних аброморфем, які в аббревіатурах виконують ідентифікаційну функцію, напр.: *кербуд* > керівник будинку, *кергосп* > керівник господарства.

В останнє десятиліття виразно простежується тенденція до збільшення реєстру аброморфем-класифікаторів, що вживаються у власне-аброморфемних аббревіатурах, чого не можна сказати про аброморфемні-ідентифікатори, кількісний склад яких залишається майже без змін.

В українській мові наявні дво-, три- та чотирикомпонентні власне-аброморфемні абрєвіатури, але їх основу становлять двокомпонентні утворення: *істфак* (історичний факультет), *крайком* (крайовий комітет), *машипром* (машинобудівна промисловість), *стармех* (старший механік).

Помітною є також тенденція до утворення однотипних універсальних структур, домінуючою серед яких є структура “атрибут/ад’єктив + субстантив”: *дитвидав* (дитяче видавництво), *Мін’юст* (Міністерство юстиції), *трансгосп* (транспортне господарство). Обое слів базового словосполучення представлені в абрєвіатурі власне-аброморфемного типу експліцитно, що створює меншу мотивованість похідних. Декодування їх здебільшого не викликає особливих труднощів. Наприклад, утворення з постпозитивними аброморфемами **-кор** (кореспондент) – *власкор*, *воєнкор*, *диткор*, *сількор*, *спецкор*, *фотокор*, *юнкор*; **-пром** (промисловість) – *автопром*, *легпром*, *лісдеревпром*, *судпром*, *текстильпром*, *фармпром*, *харчопром*, *хімпром*, *хлібпром*; **-фак** (факультет) – *журфак*, *істфак*, *мехфак*, *літфак*, *педфак*, *фізфак*, *хімфак*, *юрфак*.

Цілковито очевидно, що активне утворення та використання двокомпонентних власне-аброморфемних одиниць порівняно з багатокомпонентними пов’язане з можливістю вільнішого використання таких абрєвіатур у ролі твірної основи: *зеленгосп* → *зеленгоспівський*, *зеленгоспівець*; *комунбуд* → *комунбудівський*, *комунбудівець*; *фармпром* → *фармпромівський*, *фармпромівець*; *голубух* → *голубухівський*; *кєргосп* → *кєргоспівський*; *техред* → *техредівський*; *фотокор* → *фотокорівський*.

Однак іноді сприйняття абрєвіатур ускладнюється тим, що без відповідного розшифрування незрозуміло, який зі складників є головним, а який залежним словом у мотивувальному словосполученні. До таких належать утворення з аброморфемами **-бат**, **-госп**, **-маг** і под.: *штрафбат* – штрафний батальйон і *комбат* – командир батальйону; *колгосп* – колективне господарство і *завгосп* – завідувач господарства; *універмаг* – універсальний магазин і *завмаг* – завідувач магазину. Останній приклад цікавий ще тим, що в ньому аброморфема **-маг** є скороченням словоформи називного відмінка однини (магазин), а в абрєвіатурі *завмаг* співзвучна аброморфема – словоформи родового відмінка однини (магазину).

Семантика деяких власне-аброморфемних абрєвіатур нечітка через омонімію субстантивних абрєвіатурних морфем, причому як препозитивних, так і постпозитивних.

Серед запозичених субстантивних аброморфем препозитивного типу спостережено лише один приклад омонімії. Зокрема, у власне-аброморфемних абрєвіатурах *комбат* і *комстат* **ком-** виражає два різні значення: *ком-1* (командир) і *ком-2* (комітет). Це дає підстави вважати їх аброморфемами-омонімами. Інших лексико-семантичних відношень між субстантивними аброморфемами препозитивного типу не виявлено.

Омонімічні відношення більше притаманні субстантивним аброморфемам постпозитивного типу. До таких в українській мові належать:

-бат₁ → “батальйон” (*медсанбат*); **-бат₂** → “батарея” (*зенбат*); **-деп₁** → “департамент” (*держдеп*); **-деп₂** → “депутат” (*нардеп*); **-ком₁** → “комісар” (*нарком*); **-ком₂** → “комітет” (*райвиконком*); **-ком₃** → “компанія” (*Медфармком*); **-кор₁** → “корабель” (*лінкор*); **-кор₂** → “кореспондент” (*власкор*); **-мет₁** → “метал” (*вторчормет*); **-мет₂** → “металургія” (*Мінчормет*); **-мет₃** → “метеорологічна служба” (*Облмет*); **-орг₁** → “організатор” (*профорг*); **-орг₂** → “організм” (*кіборг*).

Про помітну активізацію абрєвіатур власне-аброморфемного типу в українській мові свідчить поява не лише омонімічних аброморфем, а й омонімічних аброутворень. Наприклад, у власне-аброморфемної абрєвіатури *комбат₁* (командир батальйону) останнім часом з’явився омонім *комбат₂*, який розгортається в словосполучення *комунальний банкомат* і є аброморфемно-складовою абрєвіатурою комбінованого типу, що складається з частини першого слова і другого слова, у якому опущено середину. Омонімічним є також аброутворення *Укрмет*, бо може мотивуватися по-різному, залежно від значення слова, в яке розгортається аброморфема **-мет**: **-мет₂** > металургія (*Укрмет*

→ Українська асоціація підприємств чорної металургії) або *-мет*₃ > метеорологічна служба (*Укрмет* → Українська метеорологічна служба).

Постпозитивним аброморфемам властива також багатозначність, що виявляється в наявності в тієї самої абрєвіатурної морфєми кількох пов'язаних між собою значєнь. Аброморфєма *-енєрго* у словах *Агропроєнерго*, *Київєнерго*, *облєнерго* мотивуєтьєся словосполучєнням *енєргєтичне підприємство* або вживаєтьєся з іншим, близьким до цього значєнням, у слові *Мінєнерго* (Міністерство палива та енєргєтики України) вона вже мотивуєтьєся іменником *енєргєтика*; *-транє* у слові *автотранє* мотивуєтьєся іменником *транспорт*, а в слові *Київтранє* – словосполучєнням *транспортне підприємство*. Як бачимо, обидві постпозитивні аброморфєми в українській мові вживаютьєся як двозначні. До них також належать:

- буд* → 1) *будинок* – “споруда, призначєна для житла” (*кєрбуд*),
2) *будівництво* – “споруджєння будівлі або організація будівництва взагалі” (*Київмієськбуд*);
- мет* → 1) *метал* – “хімічно проста рєчовина або сплав” (*вторчормет*),
2) *металургия* – “галузь важкої промисловості, що займаєтьєся добуваннєм металів і їх первинною обробкою” (*Мінчормет*).

Визначити лексико-семантичні зв'язки між постпозитивними аброморфємами в абрєвіатурах власне-аброморфємного типу можна лише за умови порівняння їх з повним відповідником.

Омонімія властива аброморфємам постпозитивного типу більшою мірою, ніж полісемія. Із 46 виявлєних та досліджєних постпозитивних аброморфєм омонімічні відношеннєя властиві 14 аброморфємам (30,4%), полісемічні – 8 аброморфємам (17,4%). Аброморфєм, пов'язаних синонімічними відношеннєями, не виявлєно.

Як відомо, абрєвіатура не призначєна для передаваннєя всієї інформації, яка міститься в базовому словосполучєнні. Особливо це стосуєтьєся власне-аброморфємних абрєвіатур, бо вони можуть набувати нових значєнь унаслідок образних перенєсєнь та аналогії. У зв'язку з цим виділяємо низку особливостей аброморфєм, що вживаютьєся в утворєннях власне-аброморфємного типу:

1. Розширєння семантичного обсягу в низці абрєвіатур відбуваєтьєся за рахунок використаннєя аброморфєм узагальнєної семантики. Пор.: *Дєржбуд* – це Дєржавний комітет України з будівництва, архітектури та житлової політики, тут аброморфєма *-буд* узагальнєно вказує на належність до будівельної галузі (див. також *Київмієськбуд*, *Укрвуглєбуд*, *Хєрєноблагрєбуд*). Інші приклади: *-енєрго* означає відношеннєя до енєргозбереженнєя або енєргєтики взагалі (*Дєржєкоєнерго*, *Мінпаливєнерго*), *-зєм* – до земельних рєсурсів (*Дєржєкомзєм*), *-маш* указує на належність до машинобудуваннєя (*Атоммаш*, *Точмаш*), *-транє* – до транспортуваннєя або транспорту взагалі (*Київтранєгає*, *Мєгатранє*) і под.

2. Звуженнєя значєння виявляєтьєся у вироблєнні та використанні аброморфєм з узагальнєним (інтегрованим) значєнням, що ввібрали в себе інформацію кількох слів, напр.: *голєв-* – головнє управліннєя (*Головавіабуд*, *облєголівєпєстач*), *-енєрго* – енєргєтичне підприємство (*Агропроєнерго*, *Київєнерго*, *облєєнерго*), *-інєж* – інженєрна служба (*начінєж*), *-мєт* – метеорологічна служба (*облємєт*, *Укрмєт*), *-монтаєж* – монтажнє управліннєя (*Тєплєєнергомонтаєж*).

Трапляютьєся також випадки використаннєя “нульових” аброморфєм для передаваннєя деяких понять мотивувального словосполучєння, напр.: “комітет” в абрєвіатурах *Дєржєводєосп* (Дєржавний комітет України з водного господарства) та *Дєржєтєлєрадїо* (Дєржавний комітет України з тєлєбачєння та радїомовлєння); “управліннєя” – *облєторє* (Обласнє управліннєя торгівлі), “факультєт” – *фієзмат* (фізико-математичний факультєт), “фундація” – *Укрєсоцфін* (Українська фундація соціального фінансуваннєя) і под. Ці приклади відрізняютьєся від попередніх тим, що в слові *облєторє*

значення “*управління*” закріплено за всією аббревіатурою, а в слові *Головавіабуд* – за конкретною аброморфемою *голов-*.

3. Змістова місткість як самих аброморфем, так і утворених із них власне-аброморфемних аббревіатур уможлиблює використання їх у переносних значеннях, наприклад, аббревіатуру, що називає установу або організацію, для найменування особи, пор.: *домком* – домовий комітет і *домком* – голова домового комітету; *Радбез* – Рада національної безпеки та оборони та *радбез* – голова Ради національної безпеки та оборони; *фізтех* – фізико-технічний інститут і *фізтех* – студент фізико-технічного інституту.

Отже, власне-аброморфемні аббревіатури становлять окремий тип аброутворень, для якого характерне поєднання передусім двох аброморфем, різних за своїми значеннями. Аброморфемні у власне-аброморфемних аббревіатурах унаслідок образного перенесення та аналогії, можуть набувати таких змін: розширювати семантичний обсяг за рахунок використання аброморфем узагальненої семантики; звужувати значення аброморфем з узагальненим (інтегрованим) значенням, що ввібрали в себе інформацію кількох слів; використовувати як самі аброморфемні, так і утворені з них власне-аброморфемні аббревіатури у переносному значенні за рахунок змістової місткості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Д.И. Сокращённые слова в русском языке / Д.И. Алексеев. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1979. – 328 с.
2. Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір: навч. посібник / Л. Вакарюк, С. Панцьо. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 184 с.
3. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посібник / В.О. Горпинич. – К.: Вища школа, 1999. – 208 с.
4. Нелюба А. Від графічної економії до нових словотворчих засобів і основ (складання скорочених основ і його наслідки в словотвірній номінації) / А. Нелюба // Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 222–226.
5. Словотвір сучасної української літературної мови / наук. ред. І.І. Ковалик – К.: Наукова думка, 1979. – 406с.